

Streszczenie

Tematem prezentowanej rozprawy doktorskiej jest „Przygotowanie nieletnich opuszczających młodzieżowe ośrodki wychowawcze do samodzielnego życia”. Z tego względu poruszone w pracy treści skupiają się na przygotowaniu usamodzielnianych wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW) do samodzielności życiowej, w tym: rodzinnej, zawodowej, społecznej i obywatelskiej. Rozumienie samodzielności życiowej w tym przypadku zostało podparte koncepcją G. Gajewskiej, którą wykorzystano jako główne założenie teoretyczne.

Nowością pracy jest to, że podejmuje ona tematykę usamodzielnienia nieletnich umieszczonych w MOW nie tylko od strony prawnej, jak miało to miejsce dotychczas, a przede wszystkim z perspektywy ich przygotowania do samodzielności życiowej w takich sferach, jak: rodzinna, zawodowa, społeczna i obywatelska. W literaturze przedmiotu, większość dostępnych opracowań jest poświęcona usamodzielnieniu wychowanków głównie pieczy zastępczej. Natomiast usamodzielnienie nieletnich z placówek resocjalizacyjnych wydaje się być niemalże pomijane lub analizowane fragmentarycznie. Nieliczne pozycje z tego zakresu wskazują jedynie na instytucjonalny aspekt usamodzielnienia lub powołują się na opinię wychowanków. Z tego względu w niniejszej rozprawie skupiono się nie na instytucjonalnym charakterze usamodzielnienia, czy wyłącznie opiniach nieletnich, lecz na ich indywidualnym przygotowaniu do samodzielności życiowej.

Strukturę prezentowanej rozprawy podzielono na cztery rozdziały zasadnicze, wnioski z badań i dyskusję, implikacje dla praktyki resocjalizacyjnej oraz zakończenie. Dwa pierwsze rozdziały mają charakter części teoretycznej. Rozdział trzeci wypełnia część metodologiczną, stanowiącą podstawę dla rozdziału badawczego. W rozdziale czwartym zaprezentowano i przeanalizowano wyniki badań własnych. Praca zawiera również streszczenie w języku polskim i angielskim, bibliografię, wykaz tabel, wykresów i schematów, aneks prezentujący narzędzia badawcze, a także oświadczenia o samodzielnym autorstwie pracy oraz jej udostępnianiu. Struktura rozprawy jest typowa dla prac badawczych.

Rozdział pierwszy dotyczy resocjalizacji nieletnich oraz procesu ich instytucjonalnego usamodzielnienia. Na początku wyjaśniono podstawowe pojęcia, sięgając do myśli prekursorów polskiej pedagogiki resocjalizacyjnej oraz ich kontynuatorów. Przeanalizowano ponadto etiologię wraz z symptomami niedostosowania społecznego, podstawy prawne resocjalizacji nieletnich, w tym jej formy otwarte i zamknięte, jakie mogą być zastosowane wobec młodych ludzi. Równie ważny jest aspekt prawny usamodzielnienia, dlatego zredagowano go bazując

na obowiązujących w czasie prowadzenia badań przepisach. W tej części pracy istotne było również wyjście od założeń teoretycznych samodzielności i jej ugruntowanych koncepcji. W rozdziale pierwszym znalazła się także tematyka barier, rzutujących na proces przygotowania się jednostki do samodzielnego życia. Całość podsumowuje stan badań nad usamodzielnieniem nieletnich z placówek resocjalizacyjnych. W tym celu sięgnięto do oficjalnych raportów innych badaczy i instytucji monitorujących proces usamodzielnienia nieletnich z MOW.

Rozdział drugi opiewa wokół teoretycznych modeli osiągnięcia samodzielności życiowej. Z tego względu za ważne uznano opisanie tych zagadnień, które zostały poddane empirycznemu sprawdzeniu w rozdziale badawczym. Trzymając się przyjętego schematu, w poszczególnych podrozdziałach przytoczono teoretyczną wiedzę z zakresu przygotowania do samodzielności rodzinnej, zawodowej, społecznej i obywatelskiej. W części poświęconej przygotowaniu do samodzielnego życia rodzinnego, opisano przede wszystkim przykładowe modele osiągnięcia samodzielności do roli małżonka, rodzica, a szerzej założenia rodziny. Z perspektywy przygotowania zawodowego istotne było opisanie działań, jakie należy wdrożyć, by przygotować jednostkę do wypełniania obowiązku pracy. Skupiono się na wychowaniu przez pracę i do pracy. Krytycznej analizie poddano proces tranzycji czyli przejście z edukacji na rynek pracy. Uwaga została zogniskowana również na znaczeniu doradztwa edukacyjno-zawodowego, konstruowaniu kariery zawodowej, w tym głównie teorii konstrukcji kariery M. L. Savickas'a. Teoretyczne dywagacje nad przygotowaniem do samodzielności społecznej rozpoczęto od wyjaśnienia terminu „kompetencje”. W tym aspekcie opisano ich wielowymiarowy charakter, wskazano na konotacje z umiejętnościami oraz dokonano poszczególnych klasyfikacji. Następnie skoncentrowano się na kompetencjach społecznych, sposobach radzenia sobie w sytuacjach trudnych, inteligencji społecznej i emocjonalnej oraz treningach umiejętności społecznych. Odwołano się też do znanej, socjologicznej koncepcji F. Znanieckiego, opisującej oddziaływanie środowiska społecznego na proces wychowawczy. Rozdział teoretyczny pracy zamyka wywód nad przygotowaniem do osiągnięcia samodzielności obywatelskiej. W tej części pracy dokonano rozróżnienia kompetencji społecznych od obywatelskich. Dalej poruszono kwestię wychowania patriotycznego, wychowania obywatelskiego oraz edukacji obywatelskiej jako trzonu stanowiącego przygotowanie obywatelskie. W planowanej pracy za podstawę przygotowania do samodzielności życiowej przyjęto koncepcję G. Gajewskiej, dlatego w każdym z trzech pierwszych podrozdziałów przywołano jej założenia. Nie uczyniono tego dla przygotowania obywatelskiego. Wskazana bowiem koncepcja szerzej w tym obszarze ich nie opisywała.

Układ rozdziału trzeciego – metodologicznego wyznaczyły wymogi narzucane pracom badawczym. Kolejno w nim określono: przyjętą strategię badawczą, przedmiot i cele badań, problemy badawcze i eksplikację rezygnacji z hipotez, zmienne i ich wskaźniki, metody, techniki i narzędzia badawcze, metody analizy danych, teren, organizację badań i dobór osób badanych. Prezentowane badania osadzono w strategii ilościowo-jakościowej. Jako paradygmat wybrano pragmatyzm, gdyż jest on najczęściej stosowany w podejściu mieszanym. Zrealizowane postępowanie badawcze przybrało charakter badań porównawczych. Planując badania naukowe należy się zastanowić także nad ich celem bądź celami. Na potrzeby badań wyznaczono odpowiednio takie cele, jak: cel poznawczy (diagnoza przygotowania nieletnich z MOW do samodzielnego życia po opuszczeniu placówki na przykładzie grupy porównawczej ze szkół ogólnodostępnych), cel teoretyczny (opracowanie teoretycznego modelu resocjalizacji nieletnich z MOW w aspekcie przygotowania ich do samodzielnego życia po opuszczeniu placówki) oraz cel praktyczny (wskazanie implikacji dla praktyki resocjalizacyjnej w zakresie przygotowania nieletnich z MOW do samodzielnego życia po opuszczeniu placówki). Ich przedmiotem uczyniono usamodzielnienie nieletnich z MOW. Główny problem badawczy przybrał postać pytania dopełnienia: Jakie przygotowanie do samodzielnego życia przejawiają nieletni niedostosowani społecznie opuszczający MOW w porównaniu do młodzieży z grupy porównawczej? Problem ten został dookreślony przez 5 problemów szczegółowych:

- Co charakteryzuje nieletnich z młodzieżowych ośrodków wychowawczych?
- Jakie przygotowanie do samodzielnego życia rodzinnego przejawiają wychowankowie MOW w porównaniu do młodzieży z grupy porównawczej?
- Jakie predykatory cechują wychowanków MOW w zakresie przygotowania do samodzielnego życia zawodowego w porównaniu do młodzieży z grupy porównawczej?
- Jakie przygotowanie do samodzielnego życia społecznego przejawiają wychowankowie MOW w porównaniu do młodzieży z grupy porównawczej?
- Jakie przygotowanie do samodzielnego życia obywatelskiego przejawiają wychowankowie MOW w porównaniu do młodzieży z grupy porównawczej?

Przyjęty model metodologiczny zakładał rezygnację z hipotez. W dalszej części pracy, odpowiednio do postawionych problemów badawczych, wyznaczono zmienne niezależne i zależne wraz z opisującymi je wskaźnikami. Badania przeprowadzono przy pomocy metody indywidualnych przypadków ze wskazaniem na instrumentalne studium przypadku. Techniki, jakie wybrano do badań to: analiza (badanie) dokumentów, test oraz wywiad. Poszczególne techniki zrealizowano za pomocą kwestionariusza analizy (badania) dokumentów,

4 wystandaryzowanych narzędzi badawczych oraz dyspozycji do wywiadu. Pozyskane dane ilościowe przeanalizowano przy pomocy programu IBM SPSS Statistics w wersji 25. Do obróbki danych jakościowych wykorzystano procedurę transkrypcji nagranych wywiadów oraz ich kodowania. Dane jakościowe uzupełniono opisem ilościowym, dlatego można było wykazać częstotliwość występowania poszczególnych kodów analitycznych. Analiza danych jakościowych była wspomagana również poprzez program ATLAS.ti. Całą analizę danych podporządkowano procedurze równoległego badania mieszanego. Zabieg ten oznacza, że podejście ilościowe i jakościowe zostało scalone w celu przeprowadzenia wszechstronnej analizy problemu badawczego. W badaniach własnych przyjęto rozumowanie nomotetyczne, którego istotą jest szukanie wyjaśnień raczej dla pewnej klasy sytuacji czy zdarzeń niż dla pojedynczych przypadków. Wyjaśnienie nomotetyczne koresponduje z wybranym instrumentalnym rodzajem metody indywidualnych przypadków, gdzie uwaga badacza skupia się na pewnej spójnej grupie jako całości, a nie na analizie konkretnego przypadku. Badania prowadzono na terenie młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW), typu resocjalizacyjno-wychowawczego oraz w środowisku otwartym. Próba badawcza została podzielona na dwie, równoliczne grupy, liczące po 64 osoby (dziewczęta – 32, chłopcy – 32): grupa badawcza (nieletni niedostosowani społecznie w normie intelektualnej, mający 17-18 lat, przebywający w MOW co najmniej 3 lata) oraz grupa porównawcza (uczniowie ze szkół ogólnodostępnych w normie intelektualnej, mający 17-18 lat). Ze statystycznego punktu widzenia, taki podział sprzyjał lepszemu porównywaniu wyników ilościowych pomiędzy obiema grupami. Łącznie do badań przystąpiło 128 osób. Dobór grupy badawczej był celowy, zaś grupy porównawczej miał charakter losowy.

Rozdział czwarty – badawczy wynika z przyjętych założeń metodologicznych i zawiera wyniki badań własnych. Układ poszczególnych podrozdziałów wyznaczyły odpowiednio wcześniej postawione problemy badawcze, których na potrzeby pracy skonstruowano 5. Analizę badań rozpoczyna charakterystyka badanych. Dalej zaprezentowano i przeanalizowano przygotowanie nieletnich z MOW do samodzielnego życia rodzinnego, zawodowego, społecznego i obywatelskiego. Przeprowadzone badania wykazały, że nieco większe braki w zakresie przygotowania do samodzielnego życia posiadali nieletni z MOW niż grupa porównawcza, reprezentowana przez uczniów ze szkół ogólnodostępnych. Miało to swoje przełożenie zarówno w sferze rodzinnej, zawodowej, społecznej jak i obywatelskiej. Zebrane wyniki posłużyły do wyciągnięcia wniosków z badań oraz do polemiki z wiedzą zastaną w formie dyskusji. Całość merytoryczną pracy zamykają implikacje dla praktyki resocjalizacyjnej i zakończenie.

Summary

The topic of the presented dissertation is „Preparation of minors leaving Youth Fostering Centres for independent living". Therefore, the content of the thesis focuses on the preparation of the emancipated juveniles leaving Youth Fostering Centres for independent living, including: family, professional, social and civic independence. The understanding of life independence in that case is supported by the concept of G. Gajewska, which is used as the main theoretical assumption.

The novelty of the work is that it tackles the subject of becoming independent of minors placed in Youth Fostering Centres not only from the legal perspective, as it has been before, but mainly from the perspective of their preparation for autonomy in life in such spheres as family, professional, social and civic. According to the source literature, most of the available studies are devoted to the becoming independent of minors mainly in custody. Becoming independent of minors from foster care institutions, on the other hand, seems to be almost neglected or analysed in a fragmentary way. The few publications dealing with that issue only indicate the institutional aspect of becoming independent or refer to the opinion of the alumni. For that reason, the focus of that thesis is not on the institutional nature of becoming independent or only on the opinions of minors, but on their individual preparation for independent living.

The structure of the presented dissertation is divided into four main chapters, conclusions of the research and discussion, implications for rehabilitation practice and a final conclusion. The first two chapters have the character of a theoretical part. The third chapter fulfils the methodological part, which provides the basis for the research chapter. The fourth chapter presents and analyses the results of the author's own research. The work also contains an abstract in Polish and English, a bibliography, a list of tables, charts and diagrams, an annex presenting research tools, as well as declarations of self-authorship and sharing of the thesis. The structure of the dissertation is typical of research papers.

The first chapter deals with the rehabilitation of minors and the process of their institutional becoming independent. At the beginning, basic concepts are explained, reaching back to the thoughts of the precursors of Polish rehabilitation pedagogy and their continuators. The aetiology, including the symptoms of social maladjustment, the legal basis of the rehabilitation of minors, including its open and closed forms that can be applied to young people, are also analysed. Equally important is the legal aspect of becoming independent, which is why it has been edited based on current legislation at the time of the research. In that part of the work it is also important to step away from the theoretical assumptions of empowerment and

its well-established concepts. The first chapter also addresses the barriers affecting an individual's preparation for independent living. The entire chapter summarises the state of research on the empowerment of minors from rehabilitation institutions. For that purpose, official reports of other researchers and institutions monitoring the process of empowerment of minors from Youth Fostering Centres have been used.

The second chapter revolves around theoretical models for achieving independent living. For this reason, it was deemed important to describe those issues that were empirically tested in the research chapter. Following the chosen scheme, the theoretical knowledge in the field of preparation for family, professional, social and civic independence is cited in the individual subchapters. In the section on preparation for independent family life, first of all exemplary models of achieving independence to the role of spouse, parent and, more broadly, of starting a family, was described. From the perspective of professional preparation, it was important to describe the activities that should be implemented in order to prepare the individual for fulfilling the work duty. Emphasis is placed on education through work and for work. The transition process, meaning the transition from education to the labour market, is critically analysed. Attention is also centred on the importance of educational and vocational counselling, career construction, including mainly M. L. Savickas' theory of career construction. The theoretical discourses on preparation for social independence begins with an explanation of the term „competences". In that aspect, their multidimensional character is described, connotations with skills are pointed out and individual classifications are made. The focus then shifts to social competences, ways of coping with difficult situations, social and emotional social intelligence and social skills training. Reference is also made to the well-known sociological concept of F. Znaniecki, describing the impact of the social environment on the educational process. The theoretical chapter of the thesis closes the discussion of preparation for achieving independent citizenship. That part of the thesis distinguishes between social and civic competences. The question of patriotic upbringing, civic upbringing and civic education as the core constituting civic preparation is further discussed. In the proposed dissertation, the concept of G. Gajewska is selected as the foundation for independent life preparation, which is why its assumptions are referred to each of the first three subchapters. It has not been done for civic preparation since the mentioned concept has not described it in detail in that area.

The composition of the third chapter – the methodological chapter – is determined by the requirements imposed on the research work. Sequentially, it specifies: the adopted research strategy, the subject and objectives of the research, the research problems and the explication of the resigned hypotheses, the variables and their indicators, the methods, techniques and

research tools, the methods of data analysis, the area, the organisation of the research and the selection of respondents. The presented research was set in a quantitative-qualitative strategy. As a paradigm, pragmatism was selected, as it is most commonly used in a mixed approach. Implemented research proceedings took the form of comparative research. When planning a research study, it was also important to reflect on its aim or aims. For the purposes of the research, goals were established accordingly, such as: cognitive goal (diagnosis of preparation of minors from Youth Fostering Centres for independent life after leaving the institution on the example of a comparative group from public schools), theoretical goal (development of a theoretical model of rehabilitation of minors from Youth Fostering Centres in the aspect of preparing them for independent life after leaving the institution) and practical goal (indication of implications for the rehabilitation practice in terms of preparation of minors from Youth Fostering Centres for independent life after leaving the institution). The object of those aims was the becoming independent of minors from Youth Fostering Centres. The main research problem was the form of a complementary question: What kind of preparation for independent living is manifested by socially maladjusted minors leaving Youth Fostering Centres versus to the youth in the comparison group? That problem was specified by 5 detailed concerns:

- What characterises minors from Youth Fostering Centres?
- What kind of preparation for independent family life do the alumni of Youth Fostering Centre evince versus youth from the comparison group?
- What predictors characterise the alumni of Youth Fostering Centres in terms of preparation for independent professional life versus young people in the comparison group?
- What preparation for an independent social life do the alumni of Youth Fostering Centre evince versus youth from the comparison group?
- What kind of preparation for independent civic life is manifested by the alumni of Youth Fostering Centres with respect to young people from the comparison group?

The chosen methodological model assumed the exclusion of hypotheses. In the following section of the dissertation, in accordance with the research problems presented, independent and dependent variables were determined along with the indicators describing them. The research was conducted using the individual case method with an emphasis on the instrumental case study. Techniques, chosen for the research were: document analysis (examination), test and interview. The individual techniques were carried out by a questionnaire for document analysis (examination), 4 standardised research tools and interview instructions. The collected quantitative data was analysed using the IBM SPSS Statistics version 25 programme.

A procedure for transcribing the recorded interviews and coding them was used to process the qualitative data. The qualitative data were supplemented with a quantitative description, so the frequency of each analytical code could be shown. The analysis of the qualitative data was also supported by the ATLAS.ti programme. The entire data analysis was subordinated to the parallel mixed study procedure. That procedure means that the quantitative and qualitative approaches were merged in order to carry out a comprehensive analysis of the research problem. The research adopted nomothetic reasoning, the essence of which is to pursue explanations for a certain class of situations or events rather than for individual cases. Nomothetic explanation corresponds to the chosen instrumental type of individual case method, where the researcher's attention is focused on a certain coherent group as a whole rather than on the analysis of a specific case. The research were conducted in Youth Fostering Centres, of the rehabilitation and education type, and in the usual settings for public school students. The research sample was divided into two, equal groups of 64 persons each (girls – 32, boys – 32): the research group (socially maladjusted minors in intellectual norm, aged 17-18, staying in Youth Fostering Centres for at least 3 years) and the comparison group (students from mainstream schools in intellectual norm, aged 17-18). From a statistical point of view, that division supported a clearer comparison of quantitative results between the two groups. A total of 128 people participated in the study. The selection of the research group was purposeful, while the comparison group was random.

The fourth chapter – the research chapter – results from the adopted methodological assumptions and contains the results of the author's own research. The composition of the particular subchapters is determined by the previously stated research issues, of which five have been constructed for the purposes of the study. The analysis of the research begins with the characteristics of the respondents. Next, the preparation of minors from Youth Fostering Centres for independent family, professional, social and civic life is presented and analysed. The conducted research showed that minors from Youth Fostering Centres had slightly greater deficiencies in terms of preparation for independent life than the comparison group represented by students from public schools. That was translated both in the family, professional, social and civic spheres. The collected results served to draw conclusions from the research and to polemicalise with the existing knowledge in the form of a discussion. The entire content of the dissertation is concluded with implications for the practice of rehabilitation and a conclusion.